

Üldpilt ja autorid

1980. ja 1990. aastate vahetusel olid algupärase draama ja teatri suhted madalseisus. Uusi eesti näidendeid toodi lavale haruharva. Ehkki eesti aines ei olnud kadunud – rambivalgust nägi mitu välisest näidendit ning mängiti ka klassikat –, tõttas kriitika hädakella lööma. Olukord paranes kiinnendi keskpaigaks, kuid eesti kirjanduse osakaal teatrite mängukavas jäi siiski väiksemaks kui Nõukogude Eestis. Uutest autoritest olid olulisemad **Madis Kõiv**, **Andrus Kivirähk** ja **Mart Kivastik**. Sajandi lõpul kerkis esile Tallinna Linnateatri näitleja **Jaani Tätte**, kelle draamasid „Ristumine peateega” ja „Sild” ning komöödiat „Palju õnne argipäevaks!” mängiti menukalt nii Eestis kui ka välismaal. Tätte kirjutab armastusest ning asetab tegelased olukorda, kus nende tunded pannakse proovile. Tema näidendeid värvib soe huumor, need on osavalt komponeeritud ja vahel muinasjutulaadses vormis.

Andrus Kivirähk on olnud 1990. aastate uustulnukaist ehk populaarseim. Ta kirjutab põhiliselt komöödiad, milles on tubli annus muinasjutulisust ja mängulisust. Toimub igasuguseid ootamatuid muundumisi, argile ilmub üleloomulikke olendeid, aeg hakkab tegema trikke. Tegelikku ja kujutluslikku ei seata vastandusse, vaid need eksisteerivad hubaselt koos. „**Jalutuskäik vikerkaarel**” (1994) algab eduka ärimehel korterist, kuhu koguneb kimp veidrikke, saabuvad Shakespeare'i näidendeist pärinevad haldjad ning givana majavaim. Seltskond mängib hasartset nii muinasuttude, nõukogude noorsookirjanduse kui ka popkultuuri nüütidega. Näiteks läheb Punamütsikese-mäng sujuvalt üle Sherlock Holmesi kõneluseks doktor Watsoniga, mis-ärel saabub James Bond ja lõikab hundi kõhu lõhki. Nii-ugune kõrg- ja popkultuuri kokkusegamine on postmodernistlik joon. Kivirähk läheb ka draamas julgelt eesti mamütide kallale ja pöörab neid koomiliseks. „**Kalevi-oja**” (2003) nimikangelasele seab ta vastu rumala ja laisa

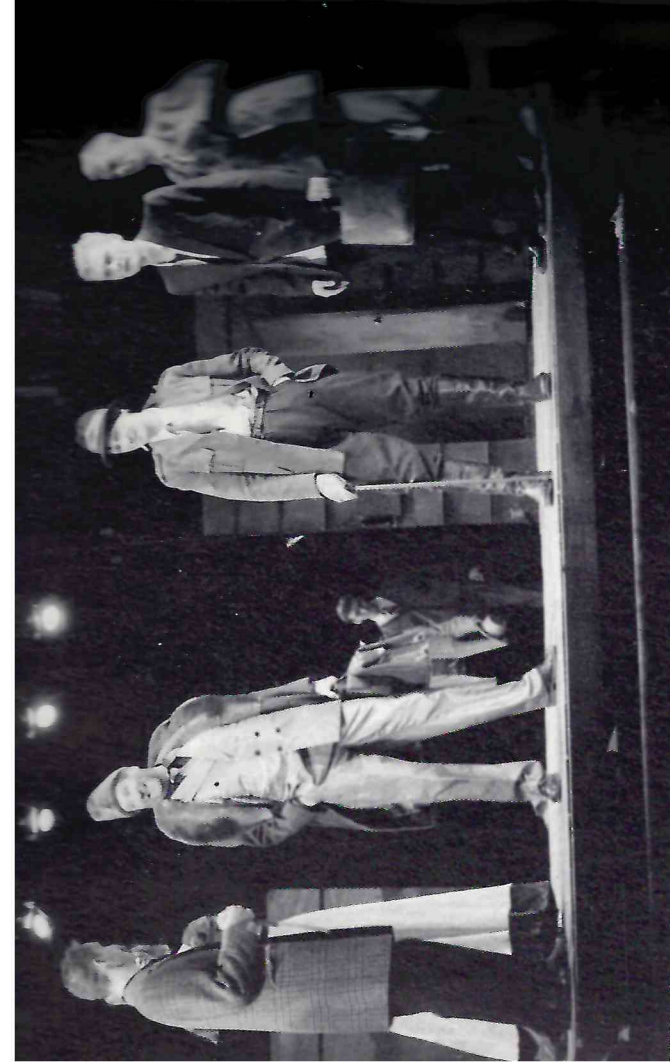
Jaani Tätte

rahva, kes tegutses külplaste kombel. „Eesti matus” (2002) on dialoogis Tammsaarega, nüüdisaegsed tegelased kannavad „Tõe ja õiguse” tegelaste nimesid – Andres, Indrek, Maret, Sassi jt. Kivirähk pilab eestlaste kujutlust endast kui tööhullust maarahvast ning naerab Siberi-kannatustega uhikeldamise üle. Töörügamisele eelistab ta mõnusat ära-olemist, edukatele karjäärinimestele veidrikke ja luusereid.

Lavastajad kasutavad valmisnäidendite kõrval mitmesuguseid **teatritekste**, mis pannakse kokku konkreetse lavastuse tarbeks. **Mati Unt** kirjutas oma lavastuste jaoks ümber klassikat. Klassikasse on kristalliseerunud suured müüdid ja arhetüübid, mida Unt oma töödustes koost lahti võttis ning uutesse seostesse asetas. Ta töötes alusteoseid mitmel viisil: lisas tekste samalt või teistelt autoritelt, sulatas kokku eri teoste tegelasi ja motiive, „tõlkis” dialoogi murdekeelde või pani värsivormi. Kogu selle tegevuse põhiprintsiibiks on märg ning eesmärgiks uute tähenduste tekitamine. Seda laadi teisendused on omased postmodernistlikule teatrile. Unt võttis oma ümberkirjutuste aluseks nii eesti kui ka maailmaklassikat: antiiktragöödiad, Bulgakovi „Meistri ja Margarita”, Shakespeare'i, Oskar Lutsu ja A. H. Tammsaare loomingut.

Jaani Tätte ja Andrus Kivirähki näidandis „Eesti matus” (2002). Osades Kersti Kõiv ja Pärtel Põldjõe. Oskades Kersti Kõiv, Aleksander Lehmaa, Mart Kivastik ja Pärtel Põldjõe. Foto: Jaani Tätte ja Andrus Kivirähk

„Täna õhta kell kuus viskame lutsu“ Draamateatris (1998, lavastaja Mati Unt)
Foto Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum

Nüüdisaegseid eesti näidendeid teatrilaval:

- 1991 Madis Kõiv „Kokkusaamine“: lav Priit Pedajas, Eesti Draamateater (ED)
- 1993 Madis Kõiv „Tagasitulek isa juurde“: lav Prit Pedajas, ED
- 1994 Andrus Kivirähk „Jalutsukäik vikerkaarel“: lav Mati Unt, ED
- 1997 Madis Kõiv „Peiarite õhtunäitus“: lav Prit Pedajas, ED
- 1998 Mati Unt „Täna õhta kell kuus viskame lutsu“: lav Mati Unt, ED
- 1998 Jaan Tätt „Ristumine peateega“: lav Jaan Tätt, Tallinna Linnateater
- 1999 Madis Kõiv, Hando Runnel „Küüni täitmine“: lav Tõnu Lensment, Endla
- 2001 Jaan Tätt „Sild“: lav Jaanus Rohumaa, Tallinna Linnateater
- 2002 Andrus Kivirähk „Eesti matus“: lav Prit Pedajas, ED

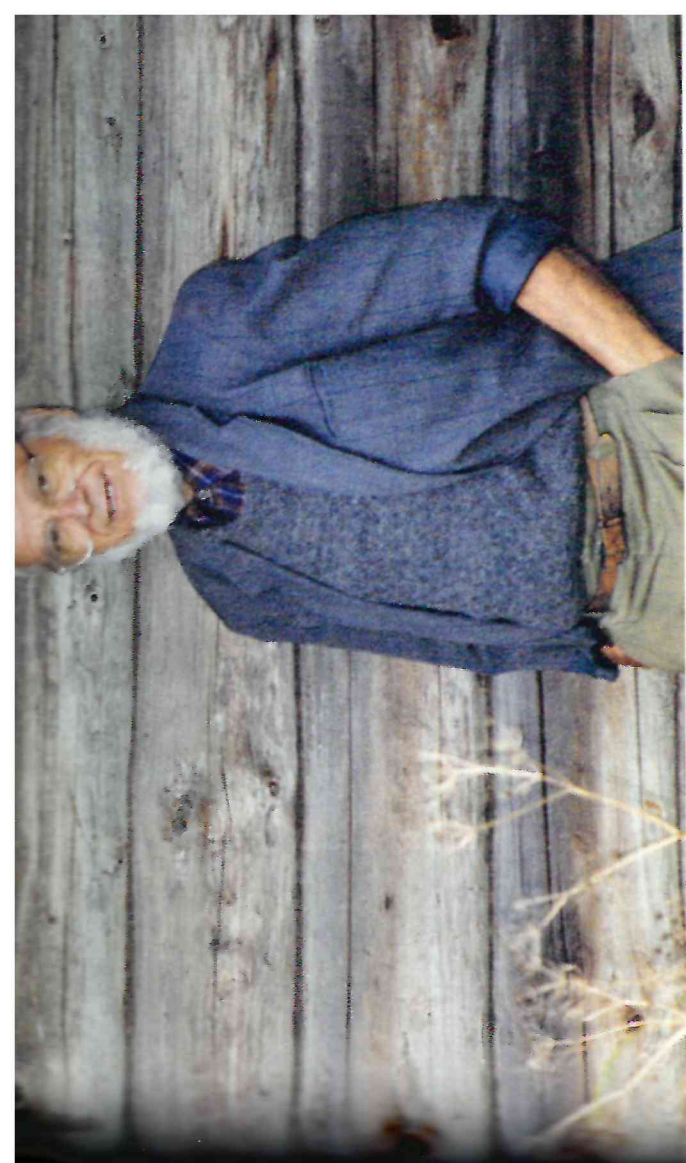

Foto Immar Pruun

MADIS KÕIV (1929)

Madis Kõiv hakkas näidendeid kirjutama juba 1960. aastail, kuid need jäid rüüks ajaks sahtlisse ning autor ei püüdnudki neid lavale aidata. Kõivu dramaturgia sai tuntuks ja tunnustatuks alles üheksakümnendail, paljuski tänu lavastaja **Priit Pedajasele**, kelle Kõivu-lavastused kuuluvad eesti teatrikunstis paremikku. Ometi pole veel praegugi kõik Kõivu näidendid lavale jõudnud (neid võib ta olla kirjutanud paarkümmend – täpset arvu ei teata).

Miks Kõivu ei mängitud? Tema näidendid on pildilised ja kujundiküllased, kuid neid pole sugugi mugav lavastada, sest teatri nõuetega Kõiv ei arvesta. Sõnade ja kujutuspiltide ohjeldamatu tulv, märkides kirjeldatud pöörased stseenid, mida võiks täpselt teostada ehk ainult filmis, lõpmatult pikad pajatused, mis tegevust edasi ei vii, on tal üsna tavalised. Kõivu näidendite teatripärasus ei seisne mitte kuulekas arvestamises lavanõuetega, vaid **kirkas nägemuslikkuses**, mis paneb tööle lugeja fantaasia.

Näide Kõivu remargim („Jutuajamisi tädi Emmaga”); Ülemine aken prantsatub valla, aknast hõljub välja mees kirevates riietes. Lehvitab kätega, lendab (nähtamata) lae all; liugleb pikalt, käed laiati, käpi juurde, teeb ukse lahti, otsib; tuleb siis ja hõljub laua kohal.

Autobiograafilised näidendid

Näidendid peateemadeks on minevik, mälu, identiteet. Nendega rööpneb lapsepõlvemälestuste sari „Studia memoriae” I–IV (1994–1998), mis kujutab endast omalaadset mälu-uurimust. Kõivu tegelaste enesetaju määravad ennekõike koht ja keel. Kõiv usub, et inimese loomust vormib n-õ kohavaim – paigad ja maastikud, kus ollakse kasvanud. Sugugi vähem tähtis pole keel, mille keskel elatakse. Tema enda näidendite tegevuskohaks on Lõuna-Eesti ja nende keel on **ehe kõnekeel**, milles tegelased tunnevad end koduselt, lobisedes sundimatult ja mõnuga. Mitu näidendit on võru keeles. Näidendite aeg on **mitmekihiline minevik**, mis avab end lapsepõlvepaikade tundeis atmosfääris. Kirjutades lahti enda ja oma suguvõsa minevikku, selle paineid ja hirme, kirjutab Kõiv ühtaegu lahti ka kõigi eestlaste paineid ja hirme. 20. sajand oma okupatsioonide ja sõdadega on eestlaste elu tumedaks ühistaustaks.

EMA: Teate, mis kõige hirmsam on? [---] Et meil kellelgi ei ole päriselt oma elu. Ei! kõik see, mis saab, mis elus ette tuleb, et see oleks päriselt oma, minu isiklik elu, milles se üldse ei puutu, mis aasta või mis aeg see parajasti on [---] Tuleb üks neljakümne esimene või neljakümne neljas ja trügib sisse ja muudab naljaks või mõttetuseks või juburduseks kõik meie omad isiklikud ja erilised õnned ja õnnetused. Kõik me jõuame ühel ajal ühte ja samma kohta nagu loomakarj.

„Tagasitulek isa juurde”

Näidendis „**Tagasitulek isa juurde**” (1993) naaseb vana mees korterisse, kus oli elanud lapsena. Tuttavas toas elustub minevik: uuesti elab ta läbi südamlikke ja naljakaid episoode 1930. aastaise jäänud poisipõlvest, saab kokku ammusurnud lähedastega ja näeb jälle vanu hirmuunenägusid. Näidendi maailm ongi unenäoline – aeg pendeldab edasi-tagasi oleviku ja mineviku vahel, koos ajaga võtab ka ruum eri kujusid, ilmub sürrealistlike nägemusi, näiteks õudust sisendav auk põrandas. Kohtumine lapsepõlvega on **Tulijale** ka kokkusaamine „kadunud ajaga” – mineviku kui sellisega, mille olemust ta tahab mõista, et aru saada, *kes mina olen ja mis me siin oleme...* Ta otsib minevikust oma elule tähendust, kuid lõplikud vastused jäävad saamata.

TULIJAJA: ... päevade ja aastate kaupa võivad sündmused tähendusruumis ennast kogu ku kiskuda üheks ainsamaks tähenduspunktiks ja kogu sa elu, mis ju nagunii on alati juba olnud, võibki olla üks ja üksainus tähenduspunkt, kuhu sa oled kinni naelutatud, üksainus rist, kus sa oled kinni ja kust sa lahti ei pääse.

„Tagasitulek isa juurde”

Koos Hando Runneliga kirjutatud ja irvemänguks nimetatud „**Küüni täitmine**” ilmus trükkist 1978. aastal, ent lava-laudadele jõudis alles 1999. See on **seisundidraama**; seisundiks on lõppematu heinaajamine tohtutus kinniste ustega küümis. Kuskil hõõgub ähvardavalt tuli, aja jooksul täitub küün suitsu ja vinguga ning variseb kokku (ja remarkide kohaselt koos küüninga ka saal, kus istub publik), ent heina-ajajate töö ega jutt ei lõpe. Töö käigus pajatatakse lugusid ja lahvatab tülisid, ning kõigis neis on sees **surm**. Situatsioon saab tõlgendada inimese elu võrdpildina, mida võib tähendusjõu poolest kõrvutada absurdteatri klassikaga. Tegelased pole aga mingid sümbolkujud, vaid **ürgehtsad küllatüübid**, kes räägivad võltsimatut kõnekeelt. Pajatuste-sündmuste vahele on lükitud Runneli laulutekste.

„Küüni täitmine” Pärnu Endlas (1999, lavastaja Tõnu Lensment). Lilian – Kristina Kütt, Anu – Carmen Mikiver, Ivi – Meelis Sarv.
Foto Ants Liigus

„Tagasitulek isa juurde” Triin Kõivu näidend (1993, lavastaja Priit Põldmaa). Osades Ivari Krjukov ja Anu Lotberg. Foto Eesti Teatri- ja Muusikainstituut

ÜLESANDED

VAATA LISA – materjal leidub rubriikides „Elulood“ lk 226–228 ja „Tekste“ lk 229–236

LOE LISA – materjalile on viidatud alapeatükkide lõpul rubriigis „Lisalugemist“

OTSI LISA – materjalile pole õpikus otseselt viidatud

» – jätkuülesanne

Uuenev kirjanduspilt

1. Millised sündmused mõjutasid eesti kirjanduspilti 1990. aastatel?
2. Iseloomusta muutusi kultuurielus aastail 1986–1995.
3. Miks jäi ühiskonnas toimuva kajastamine suures osas kultuuriajakirjade ülesandeks?
4. Kuidas organiseerisid noored autorid? Milline oli kirjandusühmituste peamine ülesanne?

LOE LISA

1. Loe ja refereeri erinevaid käsitusi murranguaastate kirjanduse suundumustest. Mida peavad erinevad autorid oluliseks? Koosta ja vormista korrektselt referaat teemal „Saagem eurooplasteks, või hoopis eestlasteks?“

Luule

1. Nimeta teemasid 1990. aastate luulest. Milline on olnud areng võrreldes 1980. aastatega?
2. Milline on oma olemuselt *underground*-luule? Too näiteid autorite hoiakutest ja meelelaadist (Moguči, Trubetsky).
3. Kes on 1990. aastate alguse olulisemad naisluuletajad? Millest nad kirjutavad?
4. Mida uut pakub sajandivahetuse luule?
5. Kauksi Ülle räägib saates „Litter“ oma lapsepõlve raamatutest (CD III, 4). Millistesse aastatesse jäi Kauksi Ülle lapsepõlv? Mida võib kuuldu põhjal järeldada?
6. Kuula Tõnu Raadiku esituses Indrek Hirve luuletust „Mälestuste hagiad“ (CD III, 9). Aruta pinginaabriga, kuidas on seotud luuletuse sõnum ja pealkiri. Koostage koos Venni diagramm, esitades märksõnadena kokkulangevad ja lahknevad arvamused.
7. Kuula Contra esituses tema oma luulet: „Ma armastan teid kõiki“, „Läti tüdruk“, „Too much contra will kill you“ (CD III, 8). Kirjuta teemal „Contra luulemaailma poolt ja vastu“.

VAATA LISA

1. Kuidas iseloomustavad uut murrangujärgset luulet kirjanikud ise?
2. Seleta etnofuturismi tähendust. Kuula Merle Jäägeri esituses katkendit setu eeposest „Peko“ ja kuuluuriloolase Kristin Kuutma kommentaari sellele (CD III, 11). Kas ja kuidas võib „Pekot“ seostada etnofuturismiga? Põhjenda.

OTSI LISA

1. Valmistage ette ja viige klassis läbi seminar teemal „Sajandi lõpu eesti luuletaja“.
2. Kuula Jaan Tättre / Marko Matvere laulu „Minemine“ (CD III, 13). Milliseid Tättre laule oled veel kuulnud? Milline on kirjaniku sõnum?

„Peiarite õhtunüüdis“ Draamastuudio (1997, lavastaja Priit Pedajal) Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum

Filosoofilised näidendid

Näidendis „**Kokkusaamine**“ (1991) korraldab Kõivu kahe filosoofi, Spinoza ja Leibnizi kohtumise 17. sajandi Hollandis. Näidendis on mitu tasandit: filosoofid vaidlevad **tunnetuslike ja eetiliste küsimuste** üle; samal ajal käib sõda ja inimesi langeb **poliitiliste intriigide** ohvriks; kõige selle keskel elab lihtrahvas üsna häirimatult oma **argielu**. „**Filosoofipäev**“ (1994) kujutab üht päeva Immanuel Kanti elust juulis 1793 (Suure Prantsuse revolutsiooni ajal). Seda sisustavad filosoofilised vaidlused noore Fichte ja minevikust sisseimbunud Leibniziga; lõunasöök, mille käigus hüpnootilises unes neiu peab Kanti Marat'ks ja üritab teda tappa; naljakad maadejagamised kohaltut filosoferima kippuva teenriga, kes ajuti kõneleb veel ühe filosoofi – Martin Heideggeri sõnadega.

Kõivu looming allhoovuseks on **vaibumatu kiring mõista asjade viimseid tähendusi**. Küsimine on tema vaimne põhiohioak. Ta küsib olemise enda järele: mida tähendab olla olemas üdini määramatus maailmas, mille tõelise suhtes pole mingit kindlust. **Teater on Kõivule tähenduste äratundmise paik**. Oma subjektiivse nägemuslikkusega on Kõivu näidendid teatril proovikiviks.

FAKTE JA VÄITEID

Madis Kõiv on 1990. aastate keskseim näitekirjanik. Tema näidendite filosoofilisus ja nägemuslikkus mõjutasid teatrikeele uuendamist.

Kõiv käsitleb ajaloo ja mälu teemasid ning eksistentsiaalseid küsimusi.

LISALUGEMIST

Madis Kõivu mõttelistes maailmas / toimetanud Maris Rullmaa Piret Kruuspere. [Tallinn] Eesti Teatriuurijate Ühendus, 2001

Jaak Rähesoo. Madis Kõivu näidendid. Looming 1999, nr 10

Madis Kõivu näidendite B teema ming 2000, nr 9

Vastab Madis Kõiv. Teater Muusika. Kino 1991, nr 10